

УДК 332.3: 631.115

М. М. Миргород,

к. е. н., доцент,

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків

І. І. Садовий,

аспірант, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, м. Харків

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

M. Myrgorod,

PhD in Economics, associate professor, V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, Kharkiv

I. Sadovoy,

graduate student, V. Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University, Kharkiv

FARMS KHARKIV REGION: PROBLEMS AND PROSPECTS

У статті розкрито основні проблеми та особливості функціонування фермерських господарств. Ця стаття розглядає просторовий розподіл продуктивності фермерських господарств на Харківщині за період 2007—2013 років. Розглянуто основні вектори розвитку фермерських господарств в Харківській області. Визначено динаміку діяльності фермерських господарств і структуру виробництва ними сільськогосподарської продукції в регіоні. Різні аспекти діяльності фермерських господарств розглянуто на основі застосування дисперсного аналізу. В результаті виявлено неконтрольовані площі високоліквідних, короткострокових культур, які посіяні протягом декількох років на тих же полях, в результаті чого відбувається втрата родючості ґрунтів, а це деградація. Визначено перспективні напрямки розвитку та посилення їх конкурентних позицій на ринку. Надано рекомендації щодо стабільного розвитку фермерських господарств.

The main problems and peculiarities of functioning of farms are found in the article. This paper examines the spatial distribution of farms in the Kharkiv region for the period 2007—2013. This scientific work deals with the main development vectors of agriculture (farmer) economy in Kharkiv region. The determination is given for farming dynamics and structure of producing of agricultural products in the region. Strong and weak sides farmer economies are examined on the basis of application of analysis of variance (ANOVA). As a result, we have uncontrolled amounts of highly liquid, short-term crops that are sown for several years on the same fields, resulting in the loss of soil fertility and it's degradation. The major perspective ways of development and strengthening of their competitive position in market conditions are defined. Recommendations concerning the sustainable development of farmers are given. It is proved that under present conditions the basis of adaptive farming systems should be dynamic, combined and at the same time science-based crop rotations.

Ключові слова: фермерські господарства, дисперсний аналіз, сільськогосподарська продукція, земельні ресурси.

Key words: farms, analysis of variance, agricultural products, land resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Діяльність фермерських господарств особливо має велике значення для сталого розвитку аграрного сектору, який забезпечує формування продовольчої безпеки, підвищення зайнятості певної частини населення і збільшення експортного потенціалу країни. Фермерські господарства відіграють надзвичайну роль у цьому секторі економіки. Однак їхня діяльність характеризується підвищеною вразливістю до несприятливих природно-кліматичних та інших чинників [1, с. 94].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі існує багато публікацій присвячених аналізу діяльності фермерських гос-

подарств. Так, проблеми та перспективи фермерських господарств знайшли своє відображення в роботах вчених: І.Д. Примака, В.М. Ткачука, С.П. Васильківського, В.П. Федоренко, В.О. Дубровіна (2006) [2], В.Г. Андрійчука (2002) [3], Ю.О. Луценко (2012) [4]. Питання складання сівозмін в фермерських господарствах розглянуто М.В. Зубцем, В.П. Ситником, М.Д. Безуглим та ін. (2009) [5]. Однак, на нашу думку, пропоновані дослідження не повністю розкрили проблему державної підтримки та використання агрометеорологічних ресурсів Харківської області.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є креслення проблеми та перспективи фермерських господарств Харківської об-

ласті, а саме: забезпечення трудовими, земельними, енергетичними, фінансовими ресурсами. Застосовуючи природно-сільськогосподарське зонування та дисперсний аналіз, дослідити, як використовуються фермерськими господарствами агрометеорологічні ресурси області. Виявити, як впливає на ефективність фермерських господарств державна фінансова підтримка. У зв'язку з значною відмінністю економіко-політичного становища 2014 року від 2005—2013 рр., показники діяльності фермерських господарств Харківської області у 2014 році не використовувалися для дослідження параметрів генеральної сукупності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кількість фермерських господарств Харківської області станом на 1 листопада 2014 року 1195 госп. [6]. Впродовж 2005—2013 років спостерігалася тенденція до постійного зменшення кількості фермерських господарств [7].

За допомогою опитувань керівників фермерських господарств забезпечення трудовими ресурсами оцінено як задовільне. У фермерських господарствах області у 2013 р. було зайнято 4,3 тис. працівників (в середньому за 2005—2013 — 4,8 тис.), з них 1,1 тис. осіб — жінки. Із числа працюючих 1,7 тис. осіб (понад третину) — члени фермерських господарств, значно більше — 2,5 тис. осіб (58,1%) — наймані працівники, з них 2,0 тис. осіб працювали у господарствах постійно (46,5% до загальної чисельності працівників) [7].

Проблема забезпеченості земельними ресурсами фермерських господарств ще існує, але має тенденцію до вирішення. Зазначимо, що в спеціальній літературі на перспективу раціональні розміри фермерських господарств становлять 350—400 га [4, с. 45]. У 90-х роках в середньому по області на одне господарство припадало по 31,2—44,2 га сільськогосподарських угідь. Внаслідок аграрної реформи землекористування фермерів відчутно розширилося, незважаючи на зменшення кількості фермерських господарств, і в 2005—2013 рр. площа їх сільськогосподарських угідь складала 209,4—246,4 тис. га, або по 159—207 га в середньому на 1 господарство [7].

У групуванні господарств за розміром земельних площ в середньому за 2007—2013 рр. найбільшу питому вагу до загальної кількості господарств (38,8 %) займає група з площею сільськогосподарських угідь від 20,1 до 50 га, дещо менший відсоток — 15,7% складає група з площею від 100,1 до 500 га та 14,1 % — від 50,1 до 100 га. Найменшу ж групу формують господарства з площею до 3 га — 1,1%, а 6,7% фермерських господарств не мають сільськогосподарських угідь взагалі. Хоча частка господарств, що мають землі більше 500 га є незначною (8,8 %), питома вага сумарних сільськогосподарських угідь цієї групи займає більше двох третин всієї площі фермерських господарств області.

Проблема забезпечення енергетичними ресурсами згідно зі статистичними даними [7] поступово вирішується. Енергетичні ресурси підприємства це найактивніша частина основного капіталу, яка формує енергетичні ресурси аграрних підприємств і сільського господарства в цілому [3, с. 282]. В середньому за 2005—2013 рр. у фермерських господарствах налічувалось 1713,2 тракторів (0,8 на 100 га посівної площі). Це становило 19,2% всієї техніки в сільському господарстві області. Зернозбиральних комбайнів було в наявності 458 одиниць, сівалок — 963, кормозбиральних комбайнів — 33, жаток валкових — 199, картоплезбиральних — 3, кількість бурякозбиральних комбайнів становила 119 одиниць, кукурудозбиральних комбайнів — 20 одиниць.

Для встановлення, як фермерські господарства використовують агрометеорологічні ресурси, використовуємо природно-сільськогосподарське зонування. З урахуванням структури ґрунтового покриву, умов зволоженості й континентальності клімату, територія області ділиться на 6 природно-сільськогосподарських районів: 1 — Північно-західний лісостеповий (Валківський), 2 — Центральний лісостеповий (Харківський), 3 — Північно-східний перехідний лісостеповий (Великобурлуцький), 4 — Степовий південний (Зачепилівсько-Близнюковський), 5 — Південно-східний (Балаклійський), 6 — Східний степовий (Куп'янський) [8, с. 8].

Варіант районування Харківської області, запропонований групою науковців [8], вибираємо для даної роботи. Недоліком такого районування є той факт, що межі природно-сільськогосподарських районів не повністю збігаються з межами природно-кліматичних зон, а проходять по межах адміністративних районів. З іншого боку, збір і обробка статистичної інформації відбувається, в основному, в межах адміністративно-територіальних одиниць. Використовуючи таке природно-сільськогосподарське районування області, [8, с. 16] проведено порівняльне групування. Вихідними даними були матеріали Головного управління статистики у Харківській області по всім фермерським господарствам за сім років [7; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Для оцінки достовірності різниці в показниках між групами використано метод дисперсійного аналізу (рік як повторність) з визначенням критерію Фішера.

У середньому за сім років кількість фермерських господарств становила: Північно-західний (Лісостепові) 261 госп., Центральний (Лісостепові) 375 госп., Північно-східний (Лісостепові) 141 госп., Південний (Степові) 253 госп., Південно-східний (Степові) 53 госп., Східний Степові 135 госп.

Проведені дослідження вказують на те, що існують певні відмінності між природно-сільськогосподарськими районами в розподілі земельних угідь фермерських господарств (табл. 1).

Так, загальна площа сільськогосподарських угідь та їх площа в розрахунку на одне господар-

Таблиця 1. Розподіл земельного фонду фермерських господарств природно-сільськогосподарських районів Харківської області за 2007–2013 рр., га

Природно-кліматичні зони	Природно-сільськогосподарські райони	Розподіл угідь	Сільськогосподарські угіддя		
			всього	у тому числі	
				рілля	в оренді
Лісостеп	Північно-західний	всього	32388	31622	21790
		на одне госп.	89	86	60
		на одного прац.	33	32	22
	Центральний	всього	63608	61094	42980
		на одне госп.	121	116	82
		на одного прац.	54	52	36
	Північно-східний	всього	34985	34252	28127
		на одне госп.	177	218	162
		на одного прац.	67	65	54
Степ	Південний	всього	43638	43036	32812
		на одне госп.	123	121	93
		на одного прац.	56	55	42
	Південно-східний	всього	10758	10498	8962
		на одне госп.	146	142	121
		на одного прац.	81	79	68
	Східний	всього	48384	45962	40292
		на одне госп.	358	340	298
		на одного прац.	56	53	46

Таблиця 2 Структура посівних площ фермерських господарств в розрізі природно-сільськогосподарських районів Харківської області за 2007–2013 рр.

Категорії посівів, культури	В % до посівної площі фермерських господарств природно-сільськогосподарських районів					
	Північно-західному	Центральному	Північно-східному	Південний	Південно-східний	Східний
Зернові та зернобобові	58,65	49,69	57,10	56,39	50,76	43,41
Цукровий буряк	1,10	2,68	3,30	1,51	2,67	1,13
Соняшник	19,02	16,74	22,85	26,22	28,54	24,43
Картопля	0,13	0,02	0,02	0,03	0,03	0,00
Овочі	0,21	0,27	0,06	0,02	0,05	0,00

ство мають тенденцію до зниження зі сходу до західних районів. Однак варто звернути увагу й на те, що в розрахунку площ угідь на одного праців-

Таблиця 3. Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах природно-сільськогосподарських районів Харківської області за 2007–2013 рр., ц/га

Природно-сільськогосподарський район	Зернові та зернобобові	Соняшник	Цукровий буряк	Овочі
Північно-західний	26,2	20,0	307,3	81,2
Центральний	28,9	21,8	432,0	134,9
Північно-східний	24,5	18,5	191,0	53,1
Південний	22,9	18,3	199,0	36,9
Південно-східний	22,2	16,1	0,0	20,3
Східний	24,8	19,5	320,4	19,3
F0,05-критерія Фішера	0,8	1,0	3,9	6,8
Критичні значення F критерія Фішера	2,5	2,5	2,5	2,5

ника спостерігається така сама тенденція. Так, в північно-західному районі цей показник вдвічі нижчий, ніж в південно-східному.

Недосконалість орендних відносин є перепорою господарської діяльності фермерів. Близько чверті сільськогосподарських угідь області є власністю фермерських господарств, решта — орендовані землі [7]. Необхідність і можливості збільшення розмірів землекористування спонукає господарства всіх районів брати землю в оренду. Найменший відсоток орендованої землі має місце в північно-західному 58% районі, у центральному — він становить 60%, північно-східному — 80 %. Значно вищі відсотки у південному — 75 %, південно-східному — 75%, східному — 79%. Різниця в кількості орендованої землі між зонами Лісостепу та Степу становить майже 10 відсотків.

Проблемою для науково обгрунтованої діяльності фермерів є невідповідність структури посівних площ сільськогосподарських культур державним нормативам. Аналіз структури посівних площ свідчить, що головним напрямком спеціалізації більшості фермерських господарств є вирощування зернових та технічних культур, в основному соняшнику. Тому важливе значення набуває характер використання ріллі, що відображено в таблиці 2

Виявлено, що F0,05-критерій Фішера питомої ваги посівів зернових по районах складає 3,0, соняшнику — 14,2, при критичному значенні F-критерія 2,5. Тобто відмінності статистично значущі. Більш високий рівень посівів овочевих культур характерний для північно-західних господарств, що обумовлено достатньою кількістю опадів і близькістю обласного центра.

Надмірне використання соняшнику в структурі посівних площ характерно для всіх районів, але більшою мірою для південно-східного та південного. Термін повернення соняшнику на попереднє місце скоротився до трьох-чотирьох років, порівняно з рекомендованим — сім-дев'ять років. Одна з основних причин такого становища — це відсутність механізмів контролю за відновленням біохімічного складу земель. У цілому ж рівень посівних площ кормових культур такий, що не дозволяє забезпечити посіви зернових кращими попередниками і здійснювати екологічно-безпечне використання ріллі.

Мінливість погодних факторів за роками і територією викликає значні коливання врожаїв, а використання агрометеорологічних ресурсів у виробничих умовах не перевищує 40—60% [2, с. 5].

Таблиця 4. Економічні показники використання земель фермерськими господарствами природно-сільськогосподарських районів Харківської області за 2007–2013 рр.

Показники	Природно-сільськогосподарські райони						F0,05-критерія Фішера	Критичні значення F критерія Фішера
	Північно-західний	Центральний	Північно-східний	Південний	Південно-східний	Східний		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн.:								
на одного прац.	77,0	137,4	141,5	114,1	140,1	123,9	0,9	2,5
на 100 га ріллі	229,8	238,7	192,7	214,9	215,2	215,3	0,1	2,5
Собівартість зернових культур тис. грн.:								
на одного прац.	34,9	67,1	74,7	51,5	64,1	49,9	1,2	2,5
на 100 га ріллі	104,9	115,1	103,0	97,5	98,7	87,5	0,2	2,5
Собівартість соняшнику, тис. грн.:								
на одного прац.	30,2	59,7	73,6	68,7	83,1	70,2	1,4	2,5
на 100 га ріллі	89,6	102,9	98,5	127,8	126,8	122,2	0,5	2,5
Виручка від продажу сільгосппродукції власного виробництва, тис. грн.:								
на одного прац.	97,3	177,5	201,0	150,0	172,2	158,5	1,0	2,5
на 100 га ріллі	290,9	312,1	271,7	281,7	264,3	275,0	0,1	2,5
Виручка від реалізації зернових культур, тис. грн.:								
на одного прац.	42,5	78,6	92,1	57,8	70,1	55,8	1,3	2,5
на 100 га ріллі	127,4	136,4	126,1	109,5	107,9	97,6	0,4	2,5
Виручка від реалізації соняшника, тис. грн.:								
на одного прац.	20,1	38,8	41,5	44,2	62,4	48,8	1,4	2,5
на 100 га ріллі	59,5	66,2	56,4	82,5	94,9	85,6	0,5	2,5
Чистий прибуток від с/г виробництва, тис. грн.:								
на одного прац.	0,5	38,7	59,4	37,7	32,6	33,3	1,4	2,5
на 100 га ріллі	60,5	70,4	78,5	69,9	50,1	56,8	0,5	2,5
Чистий прибуток від виробництва зернових, тис. грн.:								
на одного прац.	7,6	11,5	17,3	6,2	6,0	5,9	1,3	2,5
на 100 га ріллі	22,5	21,3	23,1	11,9	9,2	10,1	1,1	2,5
Чистий прибуток від виробництва соняшнику, тис. грн.:								
на одного прац.	10,1	20,9	32,1	24,5	20,7	21,4	1,4	2,5
на 100 га ріллі	30,2	36,7	42,1	45,3	32,0	36,6	0,4	2,5
Рівень рентабельності,%	27,4	31,7	40,4	34,0	23,5	24,9	1,8	2,5

Хоча наведені в таблиці 3 дані свідчать (по критерію Фішера), що урожайність основних культур у фермерських господарствах області незначною мірою залежить від відмінностей природно-кліматичних умов районів (крім овочів). Вищі вони у північних та центральних районах області, які найбільш забезпечені опадами.

Статистична значуща відмінність в таблиці 3 стосовно зернових, зернобобових та соняшнику

свідчила б про те, що певні райони краще використовують агрометеорологічні ресурси щодо зазначених культур, але таких результатів не має. Або фермерські господарства всіх районів в середньому однаково ефективно використовують агрометеорологічні ресурси щодо зазначених культур, або — однаково неефективно. Визначитись дозволить порівняння з результатами діяльності фермерів з іншими сільгоспвиробниками області.

Таблиця 5. Отримано коштів за рахунок податку на додану вартість фермерськими господарствами Харківської області у 2007—2013 рр.

Отримано коштів за рахунок податку на додану вартість для підтримки виробництва продукції	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
рослинництва	-	7175,1	17517,4	19600,1	41072,0	57017,4	52799,8
тваринництва	1687,8	2269,1	688,0	851,1	117,3	914,9	740,7
всього	1687,8	9444,2	18205,4	20451,2	41189,4	57932,3	53540,5

Так, у 2007—2013 роках по урожайності кукурудзи, ячменю, пшениці, соняшнику сільськогосподарські підприємства області значно опереджають фермерські господарства [7]. Таким чином, можна зробити висновок, що фермери неефективно використовують агрометеорологічні ресурси.

Однією з головних проблем фермерських господарств є їх низька конкурентоздатність порівняно з іншими сільгоспвиробниками. Загальний внесок фермерів у загальнообласне виробництво продукції залишається незначним: в середньому за 2007—2013 рр. він склав 6,1%. По питомій вазі виробництва овочів та картоплі в деяких роках фермерські господарства мали показники більше питомої ваги використовуваних земель. По виробництву зернових та зернобобових, цукрових буряків, картоплі, соняшнику, овочів фермерські господарства повторюють динаміку виробництва сільськогосподарських господарств, але в декілька раз менших обсягах. Часто в масштабах, які не відповідають обсягам використовуваних земель [7].

Проблемою для фермерських господарств залишається нераціональне співвідношення між рослинницькою і тваринницькою галузями. Провідною галуззю аграрної сфери фермерства є рослинництво, питома вага якого в загальному обсязі валової продукції, виробленої фермерами в середньому за 2007—2013 рр., становила близько 95,7% [7]. Питома вага галузі тваринництва в загальному обсязі валової продукції, виробленої фермерами, становить невелику частину. Реалізовано на забій худоби та птиці в живій вазі в середньому за 2007—2013 році 0,3 тис. т, або 1,0% — питома вага фермерських господарств у виробництві продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами; вироблено молока 6,8 тис. т (3,7%), яєць — 40,2 тис. шт (на 0,01%). Пік чисельності худоби за період з 2004—2013 у власності фермерських господарств припадав на кінець 2004 р., далі спостерігався спад поголів'я до 2010 року. На кінець 2013р. у фермерських господарствах області налічувалось 4,3 тис. голів великої рогатої худоби (в т.ч. 1,7 тис. голів корів), 3,5 тис. голів свиней, 1,9 тис. голів овець та кіз, 3,4 тис. голів птиці. За 2007—2013 роки збільшилась чисельність овець та кіз — на 280,5%, корів — на 0,06%, проте зменшилась чисельність свиней — на 30,5%, птиці — на 63,2%, великої рогатої худоби — на 15,3%. Зменшення поголів'я тварин напряму впливає на питому вагу

кормових культур в структурі посівних площ, коефіцієнт кореляції 0,7.

Ефективність використання земель фермерськими господарствами можна відобразити результатами їх виробничої діяльності (табл. 4). Показники виручки від продажу сільськогосподарської

продукції власного виробництва і від реалізації соняшника фермерських господарств південно-східного району є найвищими, в розрахунку на одного працівника, а по соняшнику — в розрахунку на 100 гектарів ріллі.

Показники виручки від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та від реалізації зернових культур в розрахунку на 100 гектарів ріллі фермерських господарств центрального району є найвищими. Також найвищими для цього району в розрахунку на 100 га є чистий прибуток від сільськогосподарського виробництва та чистий прибуток від виробництва зернових.

Рівень рентабельності фермерських господарств найвищий в північно-східному районі. Достовірно вищими є показники виручки від реалізації та чистого прибутку від сільгосппродукції і зернових культур (на 100 га ріллі) господарств центрального природно-сільськогосподарського району, порівняно з південним.

Для сільськогосподарського виробництва велике значення мають агрокліматичні умови. Хоча з допомогою дисперсного аналізу не виявлено залежності економічних показників діяльності в залежності від розташування в районі (окрім собівартості соняшнику в розрахунку на одного працівника). Без достатньої вологи неможливо отримання достатньо великого врожаю. Так, найнижча собівартість в північно-західному районі (на 100 га) та північно-східному (на 1 працівника), де опадів було більше ніж у центральному, південно-східному та східному районі.

У цілому ж показники чистого прибутку на 100 га ріллі дуже низькі для всіх фермерських господарств. Такий стан пояснюється низькою врожайністю сільськогосподарських культур та низькими закупівельними цінами.

Стосовно фінансування фермерських господарств треба відзначити наступне:

- основним капіталовкладником виступають члени фермерських господарств;

- високі страхові ставки вимушують фермерів проводити вибіркове страхування посівів, що ставить питання виживання господарства у пряму залежність від кліматичних умов;

- малі господарства створюються, як правило, без достатнього прямого фінансового забезпечення, тому відсутність відпрацьованого механізму іпотеки значно підвищує ризик банкрутства;

— практично відсутня система державної фінансової підтримки.

Надання державної допомоги суб'єктам господарювання є одним з ефективних шляхів досягнення національних цілей розвитку країни [10, с. 92]. Законами про державний бюджет на відповідний рік для надання кредитів фермерським господарствам України (Код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету 2801460) передбачалося у 2007 р. — 38,0; у 2008 р. — 60,0; у 2009 р. — 20,0; у 2010 р. — 15,0; у 2011 р. — 28,0; у 2012 р. — 27,8; у 2013 р. — 27,9; у 2014 р. — 27,9; у 2015 р. — 25,6 млн грн. Українським державним фондом підтримки фермерських господарств у 2007—2009 рр. фермерським господарствам Харківської області було надано державну фінансову підтримку на безповоротній основі на суму 2,44 млн грн., у 2010—2013 рр. не було виплат; на поворотній основі за період 2007—2009 роки було надано в 3,3 рази більше ніж за 2010—2013 роки (у 2012, 2013, 2014 році допомоги не було). Допомога в різних районах має неоднаковий рівень.

Так, у таблиці 5 приведено, скільки отримано коштів за рахунок податку на додану вартість фермерськими господарствами Харківської області у 2007—2013 рр.

На основі дослідження можна зробити попередні висновки:

— виявлено певну нестабільність надання обсягів державної підтримки сільського господарства (табл. 6), яка певним чином пов'язана з кризовими явищами в економіці;

— істотних змін зазнала структура державної підтримки за галузями. Пи-

Таблиця 6. Отримано коштів за рахунок бюджетних дотацій фермерськими господарствами Харківської області у 2007—2013 рр.

Отримано коштів	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
за рахунок бюджетних дотацій, тис. грн.							
рослинництва	8146,5	8295,4	429,3	2672,6	203,5	41,5	18,5
тваринництва	904,2	1166,6	673,5	335,5	675,0	522,1	877,5
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	4792,9	4359,2	1342,3	405,5	1018,8	818,0	280,8
всього	13843,6	13821,2	2445,1	3413,6	1897,3	1381,6	1176,8
фінансова допомога, яка надана фермерам Укрдержфондом, тис. грн.							
на поворотній основі	1515	5109	4317	2837	500,0	0	0
на безповоротній основі	904	1138	398	0	0	0	0

Таблиця 7. Вплив бюджетних дотацій на ефективність фермерських господарств в Харківській області у 2007—2009 рр.

Показники	Групи районів за обсягом дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.			в серед.
	1	2	3	
Групи районів 2007 рік	до 25	25—77,3	понад 77,3	
Кількість районів у групі	9,0	9,0	9,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	12,1	58,7	114,3	67,1
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	469,4	526,3	595,1	536,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	66,3	43,8	34,3	42,7
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	68,0	49,3	42,5	48,8
Групи районів 2008 рік	до 13	13—53	понад 53	
Кількість районів у групі	9,0	9,0	9,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	4,3	34,2	77,8	45,1
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	266,0	225,1	417,4	315,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	24,1	13,0	23,2	19,7
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	24,5	15,3	28,5	23,0
Групи районів 2009 рік	до 1	1—11	понад 11	
Кількість районів у групі	9,0	9,0	9,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	0,1	6,7	20,4	11,3
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	385,2	346,4	302,2	335,8
Рівень рентабельності (збитковості), %	29,5	19,3	17,0	20,2
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	29,6	19,6	18,2	20,9
Групи районів 2010 рік	до 3,5	3,5—18	понад 18	
Кількість районів у групі	9,0	9,0	9,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	1,7	8,1	33,1	15,3
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	386,3	426,9	506,4	443,6
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,7	22,1	24,9	23,6
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	23,8	22,5	26,6	24,4
Групи районів 2011 рік	до 0	0—8	понад 8	
Кількість районів у групі	15,0	6,0	6,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	0,0	3,6	24,9	8,5
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	813,7	1019,9	1216,5	990,5
Рівень рентабельності (збитковості), %	39,5	40,6	43,5	41,2
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	39,5	40,8	44,4	41,6
Групи районів 2012 рік	до 0	0—8	понад 8	
Кількість районів у групі	16,0	6,0	5,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	0,0	3,9	20,8	6,2
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	1232,8	1370,6	1905,8	1438,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	36,5	35,1	46,8	38,3
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	36,5	35,2	47,4	38,4
Групи районів 2013 рік	до 0	0—8	понад 3	
Кількість районів у групі	16,0	6,0	5,0	27,0
Обсягом бюджетних дотацій на 1 га с.-г. угідь, грн.	0,0	1,1	19,9	5,1
Одержано доходу на 1 га с.-г. угідь, грн.	898,6	654,3	858,5	803,9
Рівень рентабельності (збитковості), %	24,1	18,1	16,3	19,9
Рівень рентабельності (збитковості) з урахуванням отриманих дотацій, %	24,1	18,2	16,7	20,0

тома вага фінансового ресурсу, спрямованого на розвиток галузі тваринництва, коливалася в межах 21 % від загального обсягу підтримки (2007 р. — 6,5 %, 2008 р. — 8,4, 2009 р. — 27,5 %, 2010 р. — 9,8 %, 2011 р. — 35,6 %, 2012 р. — 37,8 %), натомість на частку ресурсів для розвитку рослинницької галузі приходилося від 79,3 % у 2010 р. до 1,6 % у 2013 р. (табл. 6) При цьому слід зауважити, що саме продукція галузі рослинництва є основним джерелом отримання основної маси прибутку фермерських господарств.

Нами було проаналізовано механізм застосування дотацій та їх вплив на ефективність діяльності фермерів Харківської області у періоди з 2007—2013 (табл. 7). Райони Харківської області за рівнем рентабельності фермерські господарства були згруповані у три групи з таким розрахунком щоб кількість районів в кожній групі була співставною. Іноді при невеликій кількості спостережень застосовують принцип рівних частот. За такого принципу одиниці сукупності розташовують у порядку зростання, а в кожній групі міститься однакова їх кількість. Це виключає утворення численних груп [16, с. 20].

Як показали розрахунки, дотації забезпечують беззбитковість в фермерських господарствах районів першої групи, де в середньому у 2007 році одержано 9,8 грн. на 1 га с.-г. угідь та 2,9 на 1 га ріллі прибутку та 2008 році — 8,5 на 1 га с.-г. угідь — 5,3 на 1 га ріллі збитку. Оформлення дотацій підвищує рівень рентабельності в середньому по сукупності районів з 18,5 % (у 2007) до 3 % (у 2009). Водночас слід констатувати, що в тих районах, де рівень рентабельності у 2007 році менше 26 %, державне фінансування збільшило рентабельність на 34 %, у цьому ж році у районах, де рівень рентабельності знаходиться у діапазоні від 26—51 %, державне фінансування збільшило рентабельність на 14,8 %. Для тих районів, де рівень рентабельності у 2008 року році менше 11 %, державне фінансування збільшило рентабельність на 14,8 %. Слід зазначити, що рівень рентабельності фермерських господарств в області у середньому по сукупності районів знизився з 56,5 % у 2007 році до 31,8 % у 2009-му, що супроводжувалося зростанням собівартості на 1 га. Витрати на 1 га с.-г. угідь та ріллі фермерського господарства зростає. Окрім 2007 року рентабельність груп фермерських господарств районів мала тісний зв'язок з витратами на 1 га, а величина прибутку з розрахунку на 1 га с.-г. угідь та ріллі фермерського господарства зростала не так швидко як витрати. У 2010 — 2013 роках разом зі зменшенням дотацій зменшилась рентабельність в середньому по області від 24,4 % (у 2010) до 20,0 % (у 2013) (табл. 7). Як свідчать наведені дані, в середньому фермерські господарства рентабельні у всіх без винятку досліджуваних районах області. Вплив дотацій на рентабельність господарств з кожним роком для всіх груп районів

зменшується. Загалом в період з 2010—2013 ефективність фермерських господарств визначається не розмірами бюджетних дотацій.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ В ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Розмір трудових, енергетичних, земельних ресурсів не є стримуючим фактором розвитку фермерських господарств. Існує тенденція до збільшення розмірів цих ресурсів. Проблема неефективного вирощання агрометеорологічних ресурсів фермерських господарств на даний час не вирішена. На нашу думку, причинами цього становища є відсутність динамічних сівозмін, нераціональна структура посівних площ та не впровадження адаптивних систем землеробства. Порівняно з сільгоспвиробниками інших правових форм фермерські господарства демонструють менші досягнення в економічних та натуральних показниках. Часткове вирішення проблем фінансового забезпечення фермерів можливо з допомогою державної підтримки. Але дослідження показують, що державна підтримка не має вирішальний вплив на діяльність фермерів, і розмір цієї підтримки в останній період істотно знижується. Подальші дослідження проблем діяльності фермерських господарств можуть бути спрямовані в напрямку вивчення та впровадження іноземного досвіду. Наприклад, фермери Німеччини по факту 90 % дотримуються встановлених правил сівозмін та отримують субсидії.

Література:

1. Шолойко А.С. Законодавче забезпечення державної фінансової підтримки страхування виробництва сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах / А. С. Шолойко // Економіка АПК. — 2010. — № 12. — С. 94—97.
2. Фермерське землеробство (в таблицях): навч. посіб. для підгот. фахівців з напрямку "Агрономія", в аграр. вищих навч. закладах I—II рівнів акредитації / [І.Д. Примаєв, В.М. Ткачук, С.П. Васильківський та ін.]. — Біла Церква: Білоцерківський держ. аграр. ун-т, 2006. — 360 с.
3. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю.О. Луценко, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. — 182 с.
5. Методичні рекомендації щодо оптимального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України [Електронний ресурс] / [М.В. Зубець, В.П. Ситник, М.Д. Безуглий та ін.] // Офіційний веб-сайт головне управління Держземагентства у Донецькій області. — 2009. — Режим доступу: http://www.donoblzem.gov.ua/bibliot/Zakonod/metod_rek2.htm

6. Кількість фермерських господарств станом на 1 листопада 2014 року у розрізі регіонів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. — 2014. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3714>

7. Фермерські господарства Харківської області у 2013 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2014. — 83 с.

8. Научно обоснованная система земледелия Харьковской области / [С.А. Красников, Б.П. Гурьев, В.С. Цибулько та ін.]. — Х: Облполиграфиздат, 1988. — 347 с. — (2-е изд., перераб. и дополн.).

9. Бугаєнко Н.М. Сучасні тенденції розвитку системи державної допомоги в ЄС / Н. М. Бугаєнко // Статистика України. — 2010. — № 1. — С. 92—98.

10. Фермерські господарства Харківської області у 2007 р.: статистичний збірник. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2008. — 74 с.

11. Фермерські господарства Харківської області у 2008 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2009. — 99 с.

12. Фермерські господарства Харківської області у 2009 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2010. — 99 с.

13. Фермерські господарства Харківської області у 2010 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2011. — 94 с.

14. Фермерські господарства Харківської області у 2011 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2012. — 96 с.

15. Фермерські господарства Харківської області у 2012 р.: статистичний збірник / За ред. О.М. Ракітіної. — Х., Головне управління статистики у Харківській області, 2013. — 95 с.

16. Фінансова статистика (основи теорії статистики): навч. посіб. / А.В. Головач, В.Б. Захожай, Н.А. Головач, Г.Ф. Шепітько. — К.: МАУП, 2002. — 224 с.

References:

1. Sholojko, A.S. (2012), "Legal securement of state financial support of the insurance production in farms", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 94—97.

2. Prymak, I.D. Tkachuk, V.M. Vasyli'kivs'kyj, S.P. and Vitalij, P.F. (2006), *Farmers'ke zemlerobstvo (v tablytsiakh)* [Farm agriculture (tables)], Bilotserkivs'kyj derzh. ahrar. un-t, Bila Tserkva, Ukraine.

3. Andriychuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises], 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Lutsenko, Yu.O. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2012), *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic di-

rections of development of agriculture of Ukraine till 2020], NNC "IAE", Kyiv, Ukraine.

5. The official site of Regional State Administration, the Department of Land (2008), "Guidelines for the optimum ratio crops in crop rotations of different soil-climate zones in Ukraine", available at: http://www.donoblzem.gov.ua/bibliot/Zakonod/metod_rek2.htm (Accessed 4 September 2015).

6. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2014), "Number of farms as of 1 November 2014 in the regions", available at: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=3714> (Accessed 4 September 2015)

7. Department of Statistics in the Kharkiv region (2014), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2013. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2013. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

8. Krasnikov, S.A. Gur'ev, B.P. Cibul'ko, V.S. and Nosko, B.S. (1988), *Nauchno obosnovannaja sistema zemledelija Har'kovskoj oblasti* [Science-based farming system in Kharkiv region], 2nd ed., Oblpoligrafizdat, Kharkiv, Ukraine.

9. Buhaienko, N.M. (2010), "Modern trends in state aid system in the EU" *Statystyka Ukrainy*, vol. 1, pp. 92—98.

10. Department of Statistics in the Kharkiv region (2008), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2007. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2007. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

11. Department of Statistics in the Kharkiv region (2009), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2008. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2008. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

12. Department of Statistics in the Kharkiv region (2010), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2009. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2009. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

13. Department of Statistics in the Kharkiv region (2011), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2010. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2010. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

14. Department of Statistics in the Kharkiv region (2012), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2011. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2011. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

15. Department of Statistics in the Kharkiv region (2013), "Fermers'ki hospodarstva Kharkivs'koi oblasti u 2012. Statystychnyj zbirnyk" [Farms Kharkiv region in 2012. Statistical yearbook], Regional Department of Statistics, Kharkiv, Ukraine.

16. Holovach, A.V. Zakhzhaj, V.B. Holovach, N.A. and Shepit'ko, H.F. (2002), *Finansova statystyka (osnovy teorii statystyky)* [Financial statistics (Basic Statistical Theory)] MAUP, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.